

foto's Hans van den Bos

Mondiale problematiek van ontbossing en herbebossing: Nederland als voorbeeld

— Pieter Schmidt en Gijs van Tol

In tropische bossen is inmiddels niet alleen meer sprake van ontbossing. In enkele landen vindt herbebossing plaats en neemt het bosareaal weer toe, zo bleek tijdens een seminar afgelopen zomer (zie kader). De voordrachten en de discussie bij de bijeenkomst stimuleerden ons tot enkele bespiegelingen over de historische en actuele bosontwikkeling in Nederland. Met de omvorming van bos naar ander gebruik, én met het omvormen van niet-bos naar bos (herbebossing) heeft Nederland immers ook de nodige ervaring. Het is daarom interessant om in dit licht enkele aspecten van onze bosgeschiedenis en de ontwikkeling van het Nederlandse bosareaal nader te bekijken.

In de middeleeuwen waren we in Nederland al goed op weg met het omzetten van bos naar ander grondgebruik. Laaggelegen beek- en rivierdalen waren favoriete weidegronden, vruchtbare hogere gronden waren in gebruik als akkerland. Op de pleistocene zandgronden hebben dorpen met het systeem van potstallen de zandgrond rond het dorp ontwikkeld tot akkerland (essen, enken of engen). Het verder van het dorp gelegen land (bosareaal) werd door kap, begrazing en plaggen grotendeels omgevormd tot heidevelden. Op de armste gronden leidden deze ingrepen soms tot het ontstaan van stuifzandcomplexen.

Op lokaal niveau was de rol van bossen vaak nog wel relevant. Dorpen zorgden vaak voor actieve bescherming van een zeker bosareaal, zoals bijvoorbeeld de ecologisch waardevolle malebossen op de Veluwe (vanouds door dorpsgemeenschappen beheerde bossen, die dicht staan bij het oorspronkelijke

natuurlijk bos). Dit sluit aan bij een tendens die zowel Wiersum als Lambin signaleren: waardering voor noodzakelijke bosproducten en de mogelijkheden om een ecosysteem aan te passen aan de lokale behoeften (zie kader Seminar). Men zag duidelijk het belang van een zekere houtvoorziening, en waardeerde de mast van eik en beuk als belangrijke aanvulling op de veevoorraad. Om misbruik te straffen bestond een aantrekkelijk boetesysteem: overtreders moesten hun boete in de vorm van vaten bier voldoen tijdens de jaarlijkse kermis. De boetes werden daarbij direct door de gehele dorpsgemeenschap 'geïnd'.

Bos stond (en staat) in Nederland economisch laag genoteerd bij het landgebruik. Net als in Brazilië en Maleisië, die tegenwoordig veel bos omzetten in landbouwgrond, was ook in Nederland de prioriteit om voedsel te produceren een belangrijke motor achter de ontbossing. Het houtgebruik in de bouw en de scheepvaart eiste ook zijn tol van het bos, en halverwege de 17e eeuw is de houtvoorraad in Nederland tot ongeveer nul gereduceerd. In plaats van hout wordt steeds meer turf gebruikt als brandstof. We importeren dan op grote schaal hout uit het zuiden van Duitsland, hetgeen daar leidt tot enorme ontbossing. Ecologische voetafdruk avant la lettre! Of door de ontbossing in West-Europa ook sprake was van een ecologische, economische en sociale ramp is niet geheel duidelijk. Het lijkt er eerder op dat het de basis is geweest voor de economische en sociale ontwikkelingen in de lage landen. Die ontwikkeling is gebaseerd op landbouw en handel; hout en andere bosproducten zijn van ondergeschikt belang in de Nederlandse economie. Dat proces is vergelijkbaar met de huidige situatie in Finland, waar sinds de opkomst van onder andere Nokia de bijdrage van de bosbouw aan het BNP sterk is afgenomen.

Keerpunt 1850

In de loop van de 19e eeuw komt het proces van bosuitbreiding voorzichtig op gang. Dat begint met de aanplant van eikenhakhout op de betere heidegronden, en vanaf ongeveer 1850 neemt ook de belangstelling voor opgaand bos toe. Ondanks de opvatting dat opgaand bos – in tegenstelling tot hakhout – niet rendabel is, wordt toch steeds meer bos aangelegd. De grove den is daarbij een van de belangrijkste

boomsoorten. De oude heidebebouwingen op de Veluwe dateren uit de periode tussen circa 1880 en 1900. Voor de ontginning en de bosaanleg wordt in 1888 een speciale organisatie opgericht: de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij. In 1899 wordt het Staatsbosbeheer opgericht.

Verskillende processen hebben ongetwijfeld bijgedragen aan deze omslag in de loop van de 19e eeuw. De kennelijk steeds toenemende dreiging van stuivend zand leidt tot maatregelen om vastlegging te bevorderen (zie Lambin in kader Seminar), maar het bebossen van stuifzanden lukt pas goed in het begin van de 20e eeuw. Belangrijker is dat er een soort maatschappelijke beweging is ontstaan die het in cultuur brengen van 'woeste gronden' stimuleerde. Oudemans, stichter van het landgoed Schovenhorst op de Veluwe, is een exponent van die tijdsgeslacht. De ontginning is vaak gericht op het verkrijgen van landbouw-

grond, maar met name op de armere gronden was bosaanleg vermoedelijk het enig bruikbare alternatief. Welke factoren hebben bijgedragen aan het ontstaan van deze beweging is echter niet geheel duidelijk.

Flinke toename bosareaal

Na een voorzichtige start komt aan het begin van de 20e eeuw de herbebossing goed op gang. Op de Veluwe wordt een tweede 'golf' van heidebebouwingen aangelegd (circa 1910-1950), de meeste Staatsbossen in Drente worden aangelegd in de periode tussen 1920 en 1950, de renteloos-voorschotbossen in Noord-Brabant en Limburg (bossen, aangelegd door gemeenten met een renteloos voorschot van de Staat) dateren uit de periode 1930-1950.

De reeds gesignaleerde behoefte om 'woeste gronden' productief te maken vormt nog steeds een belangrijk motief bij de aanleg van nieuwe bossen. Een 'extra motor' achter deze

Seminar 'Forest Transitions in the Tropics: Are tropical forests on their way to recovery?', 19 juni 2008. Zie ook: www.tropischebossen.nl.

Eric F. Lambin (Universiteit Leuven) constateert dat naast de afname van het bosareaal in veel tropische landen, het bosareaal in acht landen juist weer toeneemt. Vietnam, en Costa Rica zijn daarvan prominente voorbeelden. Als motor achter deze verandering noemt hij de negatieve signalen wanneer het bosareaal sterk geslonken is, zoals ernstige erosie door ontbossing en gebrek aan hout. Daarnaast ziet hij als oorzaak meer indirecte sociaal-economische factoren zoals sterke afname bevolking, trek naar de stad of import van houtproducten.

Freerk Wiersum (WU bos- en natuurbeleid)

benadrukt dat aan een toename van het bosareaal vaak een periode van stabilisatie voorafgaat, door de ontwikkeling van landschapsmozaïeken met bos en andere vormen van landgebruik. Daarbij wordt het bestaande bos in meerdere of mindere mate aangepast (denk aan boerenbos, agroforestry, parkachtige situaties) om in de behoefte van lokale gemeenschappen te voorzien. Het Zwarte Woud is een goed voorbeeld van zo'n situatie.

Francis E. Putz (UU- Prins Bernhard

Leerstoel) gaat vooral in op de ecologische kwaliteit van bossen. Alleen 'old growth' heeft waarde voor biodiversiteit, plantages niet. Nieuwe bossen (aangelegd of spontaan) bedreigen ook belangrijke 'niet-bos'-biotopen zoals grasland, venen of savannes.

In de **discussie** ligt vooral de nadruk op het probleem van verlies aan 'natuurlijk' bos, en er is weinig aandacht voor het belang van meer inzicht in de mechanismen die hebben geleid tot de verandering van ontbossing naar uitbreiding bosareaal. Er is ook weinig aandacht voor verschillende functies van natuurlijk bos en plantages. Ook de suggestie dat er ook positieve ontwikkelingen zijn, leek niet bij alle deelnemers welkom; daarmee zouden "de verkeerde signalen worden afgegeven" die afleiden van de aandacht voor de "rampzalige" gevolgen van ontbossing.

Bos bij de stad als belangrijk recreatiegebied.

bosuitbreiding vormde de armoedebestrijding: de bebossingen in Drenthe, de aanleg van de renteloos-voorschotbossen in Noord-Brabant en Limburg en ook de aanleg van bijvoorbeeld het Amsterdamse Bos waren voor een belangrijk deel werkverschaffingsprojecten. Daarnaast heeft zeker ook de toenemende behoefte aan mijnhout een rol gespeeld. Toch dringt zich de vraag op of hiermee het gehele proces van bosuitbreiding verklaard wordt, en wat de rol is geweest van nationaal beleid en wet- en regelgeving.

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg de bosaanleg en met name de houtproductie nog een extra impuls door het belang van de grondstoffenvoorziening voor de wederopbouw en het streven naar zelfvoorziening (zoals ook in Engeland na de Eerste Wereldoorlog). Vanouds – en tot nog circa 1960 – was ook landbouw een belangrijke lokale afnemer, ook van materiaal uit vroege dunningen, zoals rijshout, bonenstokken, afrasteringspaaltjes etcetera. Toch was houtproductie niet de enige doelstelling. Bij de aanplant van bossen in Drenthe, in de periode 1920-1940, streefden met name de houtvesters Blokhuis en Jansen nadrukkelijk naar het aanleggen van min of meer ‘natuurlijke bosesystemen’, met mengingen van loof- en naaldbomen. In verband met de nadruk op de houtvoorziening is tussen 1950 en 1965 bij heel wat van deze mengingen het ‘onproductieve loofhout’ verwijderd ten gunste van het ‘productieve naalddhout’.

Op de Veluwe zijn in die periode tussen 1950 en 1965 ook heel wat veelbelovende grovedennelopstanden geveld bij een leeftijd van omstreeks 50 jaar, om maar te voorzien in de behoefte aan mijnhout.

De ontwikkeling van de ecologische waarde van nieuwe bossen (zie Putz in kader Seminar) is dus ook sterk afhankelijk van de maatschappelijke inzichten en de doelstellingen van het beheer.

En nu?

Geleidelijk aan is het bosareaal in Nederland toegenomen tot bijna 10% van het landoppervlak. Ook de periode 1960-1990 kende nog een verdere toename van het bosareaal, onder andere door de aanleg van landschappelijke beplantingen in ruilverkavelingen, de aanleg van belangrijke recreatiegebieden bij steden (waar in beide gevallen de kwaliteit van de omgeving de drijfveer is voor onder andere bosaanplant) en, last but not least, de bosaanleg in de IJsselmeerpolders.

Toch lijkt het erop dat zich een duidelijke verandering inzet. Naast ingrijpende veranderingen in het landgebruik, zoals versnelde verstedelijking en sterke intensivering van de landbouw, is ook de functie van het beperkte bosareaal in Nederland in korte tijd (tussen 1960 en 1980) verschoven van grondstoffenleverancier naar recreatieve ruimte en ‘natuurbeleving’. Door de factor tijd en door veranderingen in het bosbeheer zijn veel van de bossen die ooit als plantages zijn aangelegd inmiddels uitgegroeid tot min of meer ‘natuurlijke’ bossen met belangrijke recreatieve en ecologische waarden. In vergelijking met ‘old growth’-bossen zijn de ecologische waarden misschien nog niet optimaal, maar het geeft wel aan dat nieuwe bossen zeker niet altijd verdwijnen, niet uitsluitend hoeven bestaan uit ‘rijtjes koolstof’ en ook – op termijn – niet per definitie verlies aan biodiversiteit betekenen (zoals Putz beweert, zie kader Seminar).

Naast de veranderingen in functievervulling lijkt uitbreiding van het bosareaal sinds ongeveer 1990 te stagneren, terwijl tegelijkertijd het bestaande bosareaal afneemt door wegenaanleg, woningbouw en ‘natuurontwikkeling’. De cijfers uit de laatste Bosstatistiek maken nog wel melding van een toename van het bosareaal met ruim 25.000 hectare sinds 1980, maar tegelijkertijd blijkt dat 30.000 hectare niet meer voldoet aan de definitie van bos, en geclassificeerd moeten worden als bewoning, sport- of industrieterrein, of natuurgebied. Dat lijken geen goede voortekenen voor een minister die zojuist heeft beloofd om het bosareaal in Nederland in stand te houden.

Met name de omvorming van bestaande bossen naar heide of stuifzand is een bijzonder fenomeen. We steunen ontwikkelingslanden om ontbossing en verwoestijning tegen te

gaan, maar in eigen land is de omvorming van bos prioriteit in het natuurbeheer, en (wettelijk verplichte) compensatie van het verloren bos wordt gepresenteerd als een belemmering van het natuurbeheer. Terwijl je toch zou denken dat zo’n compensatieprincipe een prachtig middel is om de snippers bostypen van rijke groeiplaatsen een klein beetje uit te breiden en robuuster te maken.

De functieverandering van het bos zal ongetwijfeld beïnvloed zijn door de toename van de (stedelijke) bevolking, met een hoge welvaart, veel vrije tijd en een grote mobiliteit. Daarnaast is ook het bosbeleid diffuser geworden, en er bestaat inmiddels een breed scala aan doelgroepen die allemaal het beste voorhebben met het bos (maar helaas meestal met weinig begrip voor andere opvattingen). Wandelbos, hondenuitlaatbos, bos om in te wonen, bos om te begrazen, bos voor koolstofvastlegging, bos voor biodiversiteit, bos voor energiehout, bos om te vernatten, bos om in te begraven en wat al niet meer; iedereen zijn eigen voorkeur in zijn eigen bos! Het lijkt daarom tijd voor bezinning, voor een integrale visie op het Nederlandse bos en het (meervoudige) gebruik daarvan.

Ook dringt zich de vraag op in hoeverre we als Nederlanders bezig zijn om onze ecologische voetafdruk af te wentelen op landen met meer bos, of om onze grondstoffenvoorziening meer te richten op niet-vernieuwbare grondstoffen zoals beton, aardolie en kunststoffen.

Misschien is het toch een goed idee om eerst nog eens wat serieuzer te kijken naar de processen die bepalen hoe we in eigen land met onze bossen omgaan, en pas dan in het buitenland gaan vertellen hoe men daar de bossen beter moet beschermen. ♦

ineke_schmidt@hetnet.nl